

LECH WYSZCZELSKI

WARSZAWA

POWSTANIE I ROZWÓJ WOJSKA POLSKIEGO W LATACH 1918-1921

Na tworzenie Wojska Polskiego, a zwłaszcza jego ogromny rozwój liczebny w latach 1918-1921, wpływ miały możliwości ekonomiczne państwa, bowiem wojsko pochłaniało większość jego dochodów. W oficjalnych danych zamieszczonych w *Roczniku statystycznym Rzeczypospolitej Polskiej* podano, iż w latach 1918-1920 na ogólną sumę wydatków państwa, wynoszącą 72,6 mld marek polskich, na wojsko przeznaczono 42,3 mld¹. Zdaniem prof. Krzyżanowskiego wydatki na wojsko sięgały 75% budżetu państwa². Struktura tych wydatków była niekorzystna, bowiem tzw. wydatki vegetatywne (utrzymanie wojska) zbliżały się do około 2/3, a w 1920 r. blisko 90% wszystkich wydatków wojskowych. Zasoby krajowe uniemożliwiały pokrycie tych wydatków, dlatego zaciągano kredyty zagraniczne. Ich wielkość zużyta na cele wojskowe szacuje się na około 200 mln dolarów, czyli 73% wszystkich kredytów zagranicznych³. Ciężko to ogromnie na możliwościach ekonomicznych państwa i ograniczało także skalę mobilizacji wojennej społeczeństwa oraz rozwój Wojska Polskiego. Na jego rozwój liczebny wpływ miała także sytuacja demograficzna kraju, a przede wszystkim to, że nie wszystkie ziemie tworzące II Rzeczypospolitą były w analizowanych latach w ciągłym polskim władaniu. Co prawda możliwości mobilizacyjne mieszkańców II Rzeczypospolitej szacowane były na około 4 mln mężczyzn podlegających poborowi do wojska, ale były to dane teoretyczne, bowiem nie na wszystkich jej obszarach można było zarządzić pobór ze względu na ich czasowe zajmowanie przez wojska obce. Do tego tylko 2/3 ludności stanowili Polacy, a to głównie oni byli mobilizowani. W tych warunkach poborowi podlegało 2,6-2,8 mln obywateli Polski⁴. Tymczasem walki prowadzone niemal na wszystkich granicach państwa polskiego wymagały nadzwyczajnej mobilizacji i wystawienia bardzo licznej armii.

---

¹ *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej za lata 1920-1922*, Warszawa 1923, cz. 2, s. 262.

² K. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe Polski w latach 1918-1939*, Warszawa 1976, s. 30.

³ Tamże, s. 56.

⁴ M. J. Szczepkowski, *Zarys organizacji Wojska Polskiego w latach 1918-1920*, Wojskowy Przegląd Historyczny 1990, nr 3-4, s. 6.

Cechą charakterystyczną Wojska Polskiego w analizowanym okresie był jego wyraźny podział na formacje tyłowe, znajdujące się w podległości MSWojsk., i frontowe oraz etapowe, podporządkowane Naczelnemu Dowództwu WP. Dość często dochodziło do dublowania kompetencji komórek merytorycznych obu pionów, najjaskrawszy przykład to struktura Sztabu Generalnego, podległego od marca 1919 r. Naczelnemu Dowództwu WP, i powstałego w lutym 1920 r. Sztabu MSWojsk., co nie służyło wypracowywaniu jednolitej koncepcji rozwojowej wojska i jego zaopatrzenia ludzkiego oraz materiałowego.

W wojennej organizacji Wojska Polskiego wyodrębnić można trzy okresy: pierwszy od jego powstania do kwietnia 1919 r., drugi do marca 1920 r. i trzeci obejmujący okres do zakończenia demobilizacji i przejścia wojska na stopę pokojową, co nastąpiło w lecie 1921 r.

Okres pierwszy podzielić można na dwa podokresy: trwający do lutego 1919 r. oraz do kwietnia tegoż roku. W pierwszym podokresie nie wprowadzono jeszcze planowania jako podstawy wszelkiej działalności wojska. Nie było więc spójnego planu formowania armii. Jej rozwój oparty był na zaciągu ochotniczym. Tą drogą do Wojska Polskiego trafiło do marca 1919 r. około 100 tys. żołnierzy-ochotników⁵. Pododdziały i oddziały powstawały na ogół samorzutnie, bez centralnego kierownictwa. Formowały się głównie tam, gdzie znajdowały się skupiska kadry dowódczej. Trudno więc było wymagać od tych improwizowanych oddziałów przyjmowania jednolitych struktur organizacyjnych. Występowały więc różnego typu grupy i podgrupy o zmiennej liczebności i składzie. MSWojsk. postanowiło także unormować funkcjonowanie formacji samoobrony tworzonych na Kresach Wschodnich. Rozkazem MSWojsk. z 23 grudnia 1918 r. gen. Władysław Wejtko mianowany został dowódcą wszystkich formacji *Samoobrony Krajowej Litwy i Białej Rusi*, zaś gen. Mikołaj Sulewski dowódcą *Samoobrony Ziemi Grodzieńskiej oraz innych oddziałów tej ziemi*⁶. Obaj wymienieni dowódcy wraz z podległymi formacjami formalnie włączeni zostali w struktury Wojska Polskiego. Cechą charakterystyczną analizowanego żywiołowego procesu formowania Wojska Polskiego było także to, że powstające oddziały, a nawet pododdziały niemal natychmiast po powstaniu były kierowane na front, przede wszystkim do Galicji Wschodniej, gdzie także nie utworzono jeszcze jednolitych wyższych struktur organizacyjnych, poza tworzącym się Dowództwem *Wschód*. W tym czasie działania wojenne, z reguły bez spójnej dla kraju, jednolitej myśli strategicznej, prowadziły różne grupy taktyczne lub grupy operacyjne, które tylko z nazwy przypominały związki operacyjne, bowiem ich liczebność kwalifikowała je do miana formatu raczej taktycznego.

Przeszkodę w szybkim rozwoju liczebnym Wojska Polskiego stanowiło opieranie się na zaciągu ochotniczym. Pierwszy lokalny pobór przeprowadzono w grudniu 1918 r. w Galicji Zachodniej. Z jego inicjatywą wystąpili lokalni dowódcy garnizonu krakowskiego, mający poparcie Polskiej Komisji Likwidacyjnej, która 10 grud-

⁵ Tamże, s. 16.

⁶ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 13 z 23.12.1918 r.

nia 1918 r. zarządziła przeprowadzenie poboru czterech roczników⁷. Decyzja ta zaprobowana została przez Piłsudskiego i MSWojsk., które 24 grudnia 1918 r. wydało dekret o poborze czterech roczników (1896-1899) na obszarze Okręgu Generalnego Kraków, z wyłączeniem Okręgu Wojskowego XXII Będzin⁸. Początkowo służbę tych poborowych przewidywano na okres 4 miesięcy, po czym mieli być zmienieni przez poborowych z byłego Królestwa Polskiego. Poborowi ci mieli zastąpić zdemobilizowane najstarsze roczniki oraz rocznik 1900. W wyniku tego poboru do wojska wcielono 36 984 żołnierzy⁹. Dnia 15 stycznia 1919 r. poborem objęto obszar byłego Królestwa Polskiego. Wprowadzono częściowy pobór rocznika 1898 oraz przystąpiono do formowania trzydziestu sześciu pułków piechoty i czterestu pułków jazdy. Liczebność Wojska Polskiego zwiększyła się o 14 297 żołnierzy¹⁰. Pobory cząstkowe na terenie byłego Królestwa Polskiego prowadzono także w lutym i marcu 1919 r. Umożliwiło to już w styczniu 1919 r. skupienie pod bronią 110,5 tys. żołnierzy, bez Armii Wielkopolskiej i Armii Hallera¹¹. Rozpoczęto także przygotowania do formowania pierwszych dwunastu dywizji piechoty i sześciu brygad jazdy¹². Szybki rozwój liczebny Wojska Polskiego nie szedł jednak w parze ze wzrostem liczebności oddziałów liniowych. W analizowanym podokresie na froncie znajdowały się zaledwie 23 tys. żołnierzy formacji liniowych.

W okresie ochotniczego zaciągu do Wojska Polskiego byli żołnierze Legionów Polskich rozpoczęli odbudowę wcześniejszych struktur swych oddziałów. Powstawały ośrodki formowania 1. pułku piechoty Legionów pod Jarosławiem (organizatorzy mjr Kazimierz Dąbrowa-Młodzianowski i kpt. Władysław Złom-Langner) i w Jabłoncej (ppłk Stanisław Burhardt-Bukacki i kpt. Jan Kruk-Kruszewski). Rozkaz organizacyjny tego pułku ukazał się 16 stycznia 1919 r. Miejscem formowania 2. pułku piechoty Legionów (mjr Jerzy Ryś-Trojanowski), podobnie jak i 3. pułku piechoty Legionów (mjr Józef Szczepan) była Jabłonna, zaś 4. pułku piechoty Legionów – Lwów (kpt. Ludwik de Leveaux) i Kraków (mjr Edward Szerauc). W Krakowie organizował się 5 pułk piechoty Legionów (kpt. Michał Karaszewicz-Tokarzewski). Miejscem formowania 6. pułku piechoty Legionów (ppłk Mieczysław Norwid-Neugebauer) był Radom. 7, 8 i 9 pułk piechoty Legionów formowane były na bazie byłych 1., 2. i 3. pułków Polskiej Siły Zbrojnej. Żywiołowy proces ich formowania usankcjonowany został 4 stycznia 1919 r. rozkazem Piłsudskiego o utworzeniu Inspektoratu Piechoty Legionów oraz wyznaczeniu Jabłonnej jako głównej bazy formowania pułków legionowych¹³.

⁷ P. Stawecki, *Wskrzeszenie Wojska Polskiego na przełomie lat 1918 i 1919*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości 1987, t. XXIX, s. 223.

⁸ Dziennik Rozporządzeń Wojskowych nr 14 z 30.12.1918 r., poz. 423.

⁹ B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972, s. 113.

¹⁰ Tamże.

¹¹ P. Stawecki, *Wskrzeszenie Wojska Polskiego...*, s. 221.

¹² M. Wrzosek, *Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921*, Białystok 1988, s. 82.

¹³ Tamże, s. 78-81.

Dnia 26 listopada 1918 r. ukazał się rozkaz Naczelnego Wodza WP o przystąpieniu do tworzenia dziesięciu dywizji piechoty i jednej brygady górskiej¹⁴. Zdecydowano, że dywizja piechoty składała się będzie z czterech pułków piechoty i otrzyma własny rejon formowania. W praktyce proces formowania związków taktycznych piechoty wydłużał się, napotykając na duże trudności organizacyjne. Rozszerzenie formowania tej broni nastąpiło 15 stycznia 1919 r., po decyzji o tworzeniu dwunastu dywizji piechoty. Koncepcja tworzenia sześciu brygad jazdy zapadła w połowie stycznia 1919 r. W analizowanym okresie rozwój organizacyjny artylerii przebiegał w warunkach wielkiej improwizacji. Powstawały najczęściej baterie i dywizjony o różnym składzie organizacyjnym, zróżnicowane co do liczebności i używanego sprzętu. Podejmowano pierwsze nieśmiałe próby formowania oddziałów artyleryjskich. Sprzęt i wyposażenie dla artylerii pochodziło w tym okresie wyłącznie z uzbrojenia przejętego po niemieckich i austro-węgierskich wojskach okupacyjnych.

Lotnictwo tworzyło się także na zasadach improwizacji i wykorzystując sprzęt zdobyczny lub przejęty po armiach okupacyjnych. Powstawało ono w takich ośrodkach, jak: Warszawa, Kraków, Lwów i Poznań. W dniu 20 grudnia 1918 r., rozkazem szefa Sztabu Generalnego WP, powołano grupy lotnicze jako organy dowodzenia dla lotnictwa¹⁵.

Dnia 7 marca 1919 r. Sejm Ustawodawczy, na wniosek Piłsudskiego, przyjął uchwałę o formowaniu półmilionowej armii oraz poborze sześciu roczników¹⁶. Na tej podstawie zakładano utworzenie dwunastu dywizji piechoty (w składzie 2 brygady piechoty, po 2 pułki piechoty i nieustalona ilość artylerii), sześciu brygad jazdy (po 3 pułki jazdy i dywizjon artylerii konnej) oraz broni pomocniczych i służb. Ustawa o obowiązkowym powszechnym obowiązku służby wojskowej wprowadzana była etapami, co trwało od 31 marca 1919 r. do 8 sierpnia 1920 r. Mimo to już w połowie 1919 r. Wojsko Polskie liczyło ponad 500 tys. żołnierzy¹⁷. Sejmowa ustawa o poborze rekrutów nie kończyła procesu stabilizacji liczbowej Wojska Polskiego, bowiem latem 1919 r. zdecydowano o formowaniu kolejnych dywizji piechoty (aby było ich 20) oraz 7 brygad jazdy. Spowodowało to do końca 1919 r. wzrost Wojska Polskiego do około 600 tys. żołnierzy.

Od kwietnia 1919 r. do marca 1920 r. nastąpił kolejny etap w rozwijaniu struktur organizacyjnych Wojska Polskiego. Charakteryzował się większą planowością poczynań i dążnością do ukształtowania jednolitych pod względem organizacyjnym, wyposażonych w miarę jednolity sprzęt oddziałów i związków taktycznych polskiej armii. Zaistniały także warunki do zespolenia w składzie Wojska Polskiego wszystkich polskich formacji zbrojnych. Przybycie w kwietniu 1919 r. Armii Hallera liczącej blisko 70 tys. żołnierzy znacznie zwiększyło stan liczebny, ale także wyposażenie tego wojska. Armia ta, jak na warunki polskie, była obficie wyposażona i uzbrojona. Pełna integracja tej armii z Wojskiem Polskim opóźniała się jednak, bowiem nadal

¹⁴ *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, Warszawa 1990, s. 287.

¹⁵ Tamże, s. 297.

¹⁶ P. Stawecki, *Wskrzeszenie Wojska Polskiego...*, s. 225.

¹⁷ B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych...*, s. 116.

była ona podporządkowana dowódcy wojsk sprzymierzonych, marsz. Ferdynandowi Fochowi, a około 60% jej korpusu osobowego stanowili Francuzi. Na przeszkodzie szybkiej integracji stały też różnice organizacyjne. W Armii Hallera występowała trójdzielna struktura organizacyjna, podczas gdy w Wojsku Polskim dwudzielna. W dopasowaniu tej armii do struktur Wojska Polskiego uczestniczyła Komisja Zjednoczenia Armii Generała Hallera, usytuowana przy MSWojsk. Po zarządzonej częściowej demobilizacji tej armii na bazie pozostałych oddziałów przystąpiono do formowania kolejnych polskich dywizji. Wówczas to utworzono 11., 12. i 13. Dywizje Piechoty. Proces scaleniowy został zakończony dopiero w październiku 1919 r. Wówczas szeregi byłej Armii gen. J. Hallera opuścili nie tylko obcokrajowcy, ale też wielu ochotników Polaków przybyłych z Ameryki.

Do połączenia się z Wojskiem Polskim zgłosiła akces także Armia Wielkopolska. Liczące ponad 70 tys. żołnierzy formacje wielkopolskie podporządkowywane były Naczelnemu Dowództwu WP etapami. Dnia 30 maja 1919 r. zostały one nieoficjalnie podporządkowane Piłsudskiemu. Była to decyzja poufna, bowiem na konferencji pokojowej w Paryżu nie zapadły jeszcze rozstrzygnięcia co do przynależności Wielkopolski. Formalne wcielenie tych formacji nastąpiło 20 sierpnia 1919 r., kiedy ukazał się dekret Naczelnego Wodza WP w sprawie przyporządkowania sił zbrojnych w byłym zaborze pruskim¹⁸. Całkowity proces integracyjny zakończony został w grudniu 1919 r. Na bazie Armii Wielkopolskiej utworzono 14., 15., 16. i 17. Dywizje Piechoty¹⁹.

W połowie 1919 r. przybyła do kraju z rejonu Odessy 4 Dywizja Strzelców gen. Lucjana Żeligowskiego. Na jej bazie utworzona została 10 Dywizja Piechoty, dowodzona początkowo przez gen. Gustawa Zygałowicza. Do kraju powróciły, lecz dopiero latem 1920 r., także resztki 5. Dywizji Piechoty płk. Waleriana Czumy, formowanej na Syberii, które weszły w skład Syberyjskiej Brygady Piechoty, dowodzonej przez płk. Kazimierza Rumszę. Oznaczało to zakończenie procesu integracji formacji polskich przebywających poza krajem i utworzenie jednolitego Wojska Polskiego.

Do formowania związków taktycznych jazdy przystąpiono wiosną 1919 r. Jako pierwsze powstały 1 i 2 Brygada Jazdy. W czerwcu utworzono 3. i 4. Brygadę Jazdy – na obszarze Galicji i Wołynia. Jednolite struktury organizacyjne nadano brygadam jazdy 25 czerwca 1919 r. W lecie 1919 r. utworzono 5. Brygadę Jazdy w strefie operacyjnej Frontu Galicyjsko-Wołyńskiego. Był to ostatni związek taktyczny tej broni sformowany w drugim etapie tworzenia Wojska Polskiego. W analizowanym okresie nie przewidywano łączenia brygad jazdy w większe formacje, bowiem nie przewidywano jej użycia w masie.

Wiosną 1919 r. zaczęto też ujednolicać struktury organizacyjne artylerii. Podstawę stanowił rozkaz Sztabu Generalnego WP z 22 stycznia 1919 r. Najwyższą formacją tej broni miała być brygada składająca się z dwóch pułków, faktycznie pułku artylerii polowej i dywizjonu artylerii ciężkiej. Rozporządzeniem MSWojsk. z 29 kwietnia 1919 r. wprowadzono jednolity etat brygady artylerii organicznie przy-

¹⁸ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 88 z 12.09.1919 r., poz. 3194.

¹⁹ *Zarys dziejów wojskowości...*, s. 290.

dzielonej do dywizji piechoty. Składała się z pułku artylerii polowej i dywizjonu artylerii ciężkiej. Zamierzeniem Naczelnego Dowództwa WP było nie tylko ujednoczenie struktur organizacyjnych artylerii, ale i jej jednorodne uzbrojenie. Zakładano wyposażenie artylerii w uzbrojenie i sprzęt produkcji francuskiej. Zamiaru tego nie udało się zrealizować do końca prowadzonych wojen, ze względu na ogromne potrzeby frontu. Dnia 9 maja 1919 r. zmieniono strukturę organizacyjną. Formowanie brygad artylerii odbywało się na zapleczu frontu oraz w strefie frontowej. W strefie tej utworzono pięć brygad artylerii (numeracja 1 do 5), które weszły w skład walczących już dywizji piechoty. Kolejnych pięć utworzono w głębi kraju. Wszystkie dywizje piechoty miały w swym składzie brygady artylerii dopiero w zimie 1919/1920 r. Nie przewidziano, z powodu braku sprzętu, tworzenia artylerii będącej w dyspozycji Naczelnego Wodza WP.

Od marca 1919 r. przystąpiono do tworzenia frontów jako dowództw operacyjnych. Jako pierwsze powstały: Front Galicyjski (gen. Wacław Iwaszkiewicz), Front Litewsko-Białoruski (gen. Stanisław Szeptycki) i Front Wołyński (gen. Aleksander Karnicki). W maju 1919 r. dokonano nowego podziału frontów. Z Frontu Galicyjskiego i Frontu Wołyńskiego skierowanego przeciwko Ukraińcom 29 maja utworzony został Front Galicyjsko-Wołyński, dowodzony przez gen. Iwaszkiewicza. Przetrwał on do końca lipca 1919 r., po czym ponownie nastąpiło jego rozdzielenie na Front Wołyński (gen. Antoni Listowski) oraz Front Galicyjski (gen. Iwaszkiewicz)²⁰. Istniały ponadto czasowo Front Poleski (gen. Listowski), a przede wszystkim Front Litewsko-Białoruski (gen. Szeptycki), skierowany nie tylko przeciwko Armii Czerwonej, ale częściowo i do ubezpieczenia ataków Niemców, przeciwko którym utworzono zgrupowanie frontów przeciwniemieckich. Naczelne Dowództwo WP 22 maja 1919 r. wydało dyrektywę o utworzeniu frontu przeciwniemieckiego. Jego dowodzenie powierzono szefowi Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce gen. Paulowi Henrysowi. Pod koniec czerwca 1919 r. front przeciwniemiecki został rozwiązany. Fronty Litewsko-Białoruski (gen. Szeptycki) i Poleski (gen. Listowski)²¹ skierowane były przeciwko Armii Czerwonej, zaś Front Galicyjski (gen. Iwaszkiewicz) i Front Wołyński (gen. Listowski) – przeciwko wojskom ukraińskim. Dnia 19 października 1919 r. utworzono Front Pomorski, dowodzony przez gen. J. Hallera, z zadaniem obsadzenia przyznanej Polsce traktatem wersalskim części Pomorza²². Fronty Wielkopolski, Pomorski i Południowo-Zachodni skierowane były przeciwko Niemcom. Frontom przyporządkowane były bezpośrednio dywizje piechoty i brygady jazdy; czasowo tworzone były improwizowane grupy operacyjne, bez etatowych szczebli dowodzenia.

W drugim okresie rozwoju Wojska Polskiego rozpoczęto prace organizacyjne nad tworzeniem broni pancernej. W jej skład wchodziły: pociągi pancerne, samochody pancerne i czołgi. Za najliczniejszy i podstawowy element tej broni uznano

²⁰ Od 2 stycznia 1920 r. przemianowany na Front Podolski.

²¹ Zlikwidowany w połowie sierpnia 1919 r. Zanim to nastąpiło, przez niespełna miesiąc front był dowodzony przez płk. Władysława Sikorskiego.

²² Zlikwidowany 23 marca 1920 r.

pociągi pancerne. Czołgi przybyły wraz z Armią Hallera w składzie jej organicznego 1. pułku czołgów. Dowództwo polskie nie miało koncepcji efektywnego użycia broni pancernej. Stąd zamiast występowania w masie była ona rozczłonkowywana i przydzielana poszczególnym dywizjom piechoty lub brygadam jazdy.

Niewielkie zmiany organizacyjne poczyniono w lotnictwie. Wprowadzony 6 września 1919 r. nowy etat lotnictwa nadal podtrzymywał jego podział na grupy taktyczne, w których skład wchodziły eskadry lotnicze. Lotnictwo traktowane było w sposób uniwersalny, bez uwzględniania jego specjalizacji bojowej. Pod względem używanego sprzętu było ono niejednorodne. Wykorzystywano samoloty produkcji francuskiej, niemieckiej, austro-węgierskiej oraz pojedyncze egzemplarze wyprodukowane w innych krajach. Dysponowano sprzętem przestarzałym, mocno wyeksploatowanym. Uznano, iż lotnictwo powinno być wykorzystywane głównie do rozpoznania i łączności. W bardzo ograniczonym zakresie dostrzegano możliwości jego użycia do niszczenia siły żywej i sprzętu przeciwnika.

Początki Marynarki Wojennej wiązać należy ze sformowaniem rzecznej Flotyli Pińskiej i Flotyli Wiślanej²³. W czerwcu 1919 r. Flotylla Pińska zaliczona została do jednostek bojowych Wojska Polskiego.

Wojsko Polskie tworzone było od podstaw i stąd w jego szeregach znaleźli się ochotnicy i poborowi nie mający przeszkolenia wojskowego i służby frontowej, jak też uczestnicy wojny światowej z armii państw rozbiorowych oraz polskich formacji niepodległościowych. Wymagało to – integracji i ujednoczenia struktur oraz wyszkolenia tegoż wojska wypracowania jednolitej doktryny i myśli operacyjnej oraz doktryny wychowawczej integrującej masę żołnierskie. Temu celowi służył wydany 11 maja 1919 r. rozkaz Naczelnego Wodza WP Józefa Piłsudskiego: *dając wyraz tej woli całego Wojska dla zatarcia różnic, nakazuję wszystkim oficerom i żołnierzom Wojska Polskiego nakładanie odznaki, noszonej dotychczas na kołnierzu przez formacje Legionów Polskich. Niechaj ten historyczny znak, którego świetną tradycję podjęły Legiony, stanie się od dziś odznaką całego Wojska Polskiego*²⁴.

Dla sprawy spójności armii i dyscypliny duże znaczenie miała ustawa sejmowa z 1 sierpnia 1919 r. *O odpowiedzialności osób wojskowych za przestępstwa z chęci zysku*²⁵, która wprowadzała ostre kary za ciężkie naruszenia prawa. Karą śmierci zagrożone były przestępstwa: kradzieży, przywłaszczeń, sprzeniewierzeń mienia państwowego, wojskowego i prywatnego o wartości ponad 2 tys. marek lub 4 tys. koron. Dotyczyło to także korzyści materialnych przekazywanych w formie podarunku w celu skłonienia do naruszenia obowiązku przy rozstrzyganiu spraw urzędowych lub służbowych. Powyższe przestępstwa uważane miały być za zbrodnie. W przypadku mniejszych przestępstw przewidziano karę dożywotniego więzienia lub ciężkiego więzienia (od 4 do 15 lat). Dla wojsk podległych MSWojsk. funkcjonowały

²³ J. Bartlewicz, *Flotylla pińska i jej udział w wojnie polsko-rosyjskiej 1918-1920*, Warszawa 1933, s. 11.

²⁴ Rozkaz nr 20 z 11.06.1919 r. dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, CAW, Front Litewsko-Białoruski, I. 310. 3. 3.

²⁵ Rozkaz nr 49 z 22.10.1919 r., tamże, I. 310. 3. 4.

przy DOGen. i garnizonach sądy wojskowe, zaś dla wojsk operacyjnych tworzone były sądy polowe na szczeblu związku taktycznego oraz Dowództw Okręgów Etapów. Podlegały one pod Sekcję Sądowo-Prawną przy Oddziale IV sztabu frontu (armii). 17 stycznia 1920 r. weszły nowe przepisy dyscyplinarne dla wojska, zatwierdzone przez Naczelnego Wodza WP²⁶. Definiowały one pojęcie dyscypliny wojskowej oraz ustalały pragmatykę dyscyplinarną i inne rozwiązania szczegółowe. Dekretem Naczelnego Wodza WP nr 1305 z 25 września 1919 r. utworzony został Trybunał Orzekający²⁷ dla rozpatrywania skarg i odwołań składanych przez oficerów. Przewodniczącym został gen. J. Haller, zastępcą gen. A. Osiński.

Szybki rozwój liczebny Wojska Polskiego podyktowany był potrzebami pola walki. Skala działań zbrojnych prowadzonych do lata 1919 r. w Galicji Wschodniej, a następnie dużych operacji na froncie polsko-rosyjskim, zwłaszcza w 1920 r., stymulowała szybki wzrost liczebny wojska. Już w sierpniu 1919 r. przekroczyło ono liczebność określoną w ustawie sejmowej z marca 1919 r. W połowie sierpnia tego roku Wojsko Polskie liczyło 584 tys. żołnierzy, z czego w jednostkach bojowych na froncie, ale nie byli to żołnierze zaliczani tylko do stanu bojowego, znajdowało się ponad 280 tys. żołnierzy²⁸. Pod koniec 1919 r. Wojsko Polskie liczyło ponad 600 tys. żołnierzy w stanie żywieniowym, w tym ponad 20 tys. oficerów²⁹. Wysiłek organizacyjny doprowadził do tego, że w listopadzie 1919 r. na froncie znajdowało się 241 batalionów piechoty, 99 szwadronów jazdy i 189 baterii artylerii³⁰.

Ogromnym problemem dla tworzonego wojska była sprawa kadr, zwłaszcza przyjmowania i weryfikacji kadr pochodzących z byłych armii państw rozbiorowych. Sprawą tą zajmował się Sejm Ustawodawczy. Dla przeciwdziałania żywiołowości przy wcielaniu do Wojska Polskiego kadr oficerskich rekrutujących się z byłych armii rozbiorowych i formacji niepodległościowych ustawą Sejmu Ustawodawczego z 2 sierpnia 1919 r. nakazano weryfikację posiadanych stopni wojskowych w celu ustalenia starszeństwa i nadania stopni wojskowych przysługujących w Wojsku Polskim. Z kolei 8 sierpnia 1919 r. ukazała się Ustawa *O ustanowieniu starszeństwa i nadawaniu stopni oficerskich w Wojsku Polskim*³¹. Na tej podstawie wymienionych ustaw dekretem Naczelnego Wodza WP z 12 września 1919 r. powołano komisje Weryfikacyjne do przeprowadzenia tego postanowienia³².

Rozkazem MSWojsk. nr 770/IV postanowiono, iż wszyscy oficerowie rekrutujący się z byłych armii państw rozbiorowych oraz polskich formacji niepodległościowych, z wyjątkiem oficerów byłych Legionów Polskich oraz oficerów zawodowych byłych armii zaborczych, którzy dalej chcą służyć w Wojsku Polskim jako oficerowie zawodowi, mają najpóźniej do 20 października 1919 r. wnieść drogą służbową

²⁶ Dziennik Rozkazów MSWojsk. nr 4 z 17.02.1920 r., poz. 60.

²⁷ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 93 z 25.10.1919 r., poz. 3572.

²⁸ Ośrodek Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentacyjnych w Moskwie (OPZH-D), fond 471, opis 1, dzieło 123.

²⁹ M. J. Szczepkowski, *Zarys organizacji...*, s. 20.

³⁰ Tamże, s. 21.

³¹ Dziennik Praw nr 65 z 14.08.1919 r., poz. 399.

³² Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 91 z 2.10.1919 r.

podanie do Departamentu Spraw Personalnych MSWojsk. z prośbą o przyjęcie na oficera zawodowego oraz zobowiązanie pełnienia służby stałej w wojsku³³. Ci spośród oficerów zawodowych, którzy nie ukończyli polskiej szkoły średniej, zobowiązani zostali w ciągu 2 lat od demobilizacji złożyć egzamin z języka polskiego, historii politycznej i wojskowej, literatury i geografii Polski w zakresie szkoły średniej³⁴. Ustawą Sejmu Ustawodawczego z 18 grudnia 1919 r. przyznano prawa i stopnie oficerskie weteranom powstań roku 1831, 1848 i 1863³⁵.

Ogromny rozrost Wojska Polskiego, powodujący zapotrzebowanie na oficerów, oraz liczne straty bojowe wśród oficerów, zwłaszcza młodszych, nie rekompensowane przez absolwentów oficerskich szkół wojennych, wymuszały na władzach wojskowych podejmowanie decyzji łagodzących ten niedobór. Jedną z nich była decyzja umożliwiająca podoficerom z byłej armii niemieckiej i austro-węgierskiej, bez ukończenia wojennych szkół oficerskich, awansowanie na stopień oficerski³⁶. Warunkiem takiego awansu było posiadanie cenzusu naukowego wymaganego od oficerów, nienagannych wartości moralnych i dużej wiedzy fachowej, pełnienie co najmniej rocznej służby na froncie, aktualnej służby w oddziałach liniowych oraz złożenie egzaminu oficerskiego.

Kierownictwo wojska postanowiło także unormować zasady służby wojskowej szeregowych żołnierzy. Wobec tego, iż w szeregi wojska wstąpiło dość sporo nieletnich, rozkazem MSWojsk. nakazano zwolnienie z wojska żołnierzy poniżej 17 lat³⁷. 14 sierpnia 1919 r. Sekcja Poborów i Uzupelnień Departamentu I Mobilizacyjno-Organizacyjnego MSWojsk. określiła zasady kontynuowania nauki dla uczniów szkół średnich i studentów wcielonych do wojska³⁸. Mogli oni być czasowo urlopowani ze służby wojskowej. Z kolei późną jesienią 1919 r. ukazały się rozkazy wprowadzające możliwość rocznych odroczeń w służbie wojskowej dla studentów i maturzystów. Ujednolicono także nazewnictwo w odniesieniu do określeń: *szeregowy*, *szeregowiec* i *żołnierz*. Nazwą *szeregowy* określano szeregowców, podoficerów i podchorążych. Nazwy *szeregowiec* używano wobec posiadających stopnie wojskowe szeregowca i starszego szeregowca. Nazwy *żołnierz* używać miano na określenie żołnierzy wszystkich stopni.

Szybka rozbudowa armii napotykała na wiele trudności. Szczególnie dotkliwe były braki materiałowe oraz trudności szkoleniowe. Dla ich złagodzenia Polska zabiegała o pomoc materiałową i organizacyjną mocarstw, głównie Francji. W marcu 1919 r. Polska, przy poparciu Francji, zawarła umowy z Austrią i Czechosłowacją w sprawie tranzytu przez te państwa uzbrojenia i wyposażenia wojskowego pochodzącego z alianckich składów demobilizacyjnych.

³³ Rozkaz nr 47 z 8.10.1919 r. dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, CAW, Front Litewsko-Białoruski, I. 310. 3. 4.

³⁴ Dziennik Rozkazów MSWojsk. nr 14 z 4.05.1920 r., poz. 342.

³⁵ Dziennik Ustaw nr 2 z 1919 r., poz. 5.

³⁶ Dziennik Rozkazów MSWojsk. nr 18 z 1.06.1920 r., poz. 463.

³⁷ Rozkaz nr 56 z 15.12.1919 r. dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, CAW, Front Litewsko-Białoruski, I. 310. 3. 4.

³⁸ Rozkaz nr 46 z 2.10.1919 r., tamże.

Dość istotną rolę w organizacji Wojska Polskiego, a przede wszystkim jego szkoleniu, odegrała Francuska Misja Wojskowa. Jej początki sięgają już lutego 1919 r., kiedy do Warszawy wysłana została przez Radę Najwyższą konferencji pokojowej w Paryżu misja na czele z ambasadorem Josephem Noulensem, w składzie której był także gen. Henri Albert Niessel. W czasie rozmowy gen. Niessela z Piłsudskim powstała myśl wysłania do Polski Francuskiej Misji Wojskowej, ale dla doradztwa fachowego, a nie bezpośredniego dowodzenia³⁹. Tymczasem premier Wielkiej Brytanii Lloyd George, przy aprobacie marsz. Ferdynanda Focha, wysunął myśl, by szef Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce objął stanowisko szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, czego nie akceptował Piłsudski⁴⁰. Po negocjacjach 17 kwietnia 1919 r. ustalono etat misji liczący 5 generałów i 95 oficerów oraz warunki organizacyjne i finansowe jej działania, jak też skupienie uwagi na sprawach szkoleniowych⁴¹. Na czele misji stał gen. Paul Henrys. Oficjalną umowę podpisano 25 kwietnia 1919 r. Główna uwaga misji formalnie skupiała się na pomocy w opracowywaniu struktur organizacyjnych Wojska Polskiego oraz prowadzeniu jego szkolenia. Faktycznie była znacznie szersza i obejmowała m.in. organizowanie na terenie Polski francuskiej służby wywiadowczej. Pewnym negatywem tej działalności było narzucenie Wojsku Polskiemu francuskich wzorców organizacyjnych, nie zawsze przydatnych w specyficznych polskich warunkach i sposobach prowadzenia działań wojennych. Przenoszenie wzorów francuskich odnoszących się do organizacji wojska, jego szkolenia i wyposażenia, a także zasad prowadzenia walki zbrojnej napotykało na duże przeszkody i zakończyło się połowicznym powodzeniem. Specyfika prowadzonych przez Polaków wojen i tworzenia Wojska Polskiego nie pozwalała na pełne przejmowanie wzorców francuskich opartych na zasadach prowadzenia wojny materiałowej i preferujących pozycyjne formy walki.

Jesienią 1919 r. dowództwo Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce wystąpiło z inicjatywą jej radykalnego powiększenia. Proponowano nawet, by liczyła 1048 oficerów oraz 2402 podoficerów i szeregowców. Strona polska proponowała znacznie mniejszy jej skład, wynoszący 635 oficerów⁴².

Latem 1920 r., kiedy zagrożenie Polski ze strony Armii Czerwonej było największe, Francuska Misja Wojskowa, licząca w tym czasie ponad 1000 generałów, oficerów, podoficerów i szeregowców, odegrała istotną rolę w odtwarzaniu gotowości bojowej dywizji wyczerpanych długotrwałym odwrotem oraz w ich szkoleniu.

W drugiej połowie sierpnia 1919 r. z ponad 280 tys. żołnierzy formacji bojowych aż 230 tys. walczyło na froncie przeciwrosyjskim. Tu znajdowało się gros sformowanych już dywizji piechoty i brygad jazdy. W styczniu 1920 r. Wojsko Polskie dysponowało 18 dywizjami piechoty, w ich składzie znajdowało się 18 brygad artylerii, dysponujących łącznie 35 pułkami artylerii polowej i dywizjonami artylerii

³⁹ T. Schramm, *Francuskie Misje Wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919-1938*, Poznań 1987, s. 20.

⁴⁰ Tamże, s. 21-23.

⁴¹ Tamże, s. 24-25.

⁴² Tamże, s. 35-36.

ciężkiej, wystawiono 87 pułków piechoty, 6 brygad jazdy (20 pułków jazdy). Dopuszczono rozkazem MSWojsk. z 12 grudnia 1919 r.⁴³ do nowej jednolitej numeracji pułków piechoty, jazdy i artylerii. Jedynie pułkom wielkopolskim dozwolono umieszczać w nawiasach dotychczasowe nazwy i numery.

Wobec przygotowań do wielkich operacji zaczepnych, prowadzonych w 1920 r., wiosną i latem 1920 r. nastąpił dalszy wzrost liczebny Wojska Polskiego. Zarządzono pobór roczników 1900 i 1901 na terenie byłego Królestwa Polskiego i Małopolski, w wyniku czego powiększono armię o 155 196 rekrutów⁴⁴. W kwietniu 1920 r. liczyła ona ponad 750 tys. oficerów, podoficerów i szeregowców. Na froncie znajdowało się 258 batalionów piechoty, 108 szwadronów jazdy i 229 baterii artylerii⁴⁵.

Rodzima produkcja sprzętu wojennego w niewielkiej części zaspokajała potrzeby szybko rozbudowującej się armii. Dużym wysiłkiem uruchomiono jednak produkcję krajową. Powołano specjalny organ – Główny Urząd Zaopatrzenia Armii – zajmujący się dostarczaniem sprzętu i uzbrojenia dla wojska, zarówno produkowanego w kraju, jak i zakupywanego za granicą. Polska nie posiadała rodzimego przemysłu wojennego. Funkcjonowały tylko warsztaty i fabryczki zajmujące się remontem lub naprawą uzbrojenia i sprzętu wojskowego, produkcją niewielkiej ilości amunicji, części jej modernizacją. W tej sytuacji pozostawała pilna konieczność zakupów zagranicznych. Główną przeszkodą był jednak brak dewiz. Powyższe uwarunkowania powodowały, iż Wojsko Polskie dysponowało bardzo różnorodnym uzbrojeniem produkcji niemieckiej, francuskiej, austro-węgierskiej, włoskiej, belgijskiej, angielskiej, amerykańskiej, a nawet tak egzotycznym, jak japońskiej, meksykańskiej czy greckiej. W większości było ono przestarzałe, o niskich parametrach techniczno-taktycznych, o dużym stopniu zużycia. Sytuacja nieco się poprawiła po znaczniejszych dostawach uzbrojenia francuskiego dostarczonego w ramach zakupów kredytowych. Umożliwiło to dokonanie wiosną 1920 r. pewnej unifikacji uzbrojenia strzeleckiego. Wówczas to wyposażono 11 dywizji piechoty w broń strzelecką produkcji francuskiej, w broń niemiecką – dalszych 7 dywizji piechoty i brygadę kawalerii, pozostałe 3 dywizje piechoty i 6 brygad jazdy uzbrojono w broń produkcji austro-węgierskiej. Podobny proces unifikacji sprzętu przechodziła artyleria. Ogromne były też kłopoty z umundurowaniem coraz liczniejszej armii oraz jej wyposażeniem w najniezbędniejsze oporządzenie i sprzęt.

W marcu 1920 r. piechota dysponowała nadal 20 dywizjami oraz brygadą górską, jednak przystąpiono do tworzenia formacji rezerwowych. Przyjęto zasadę, że każda Powiatowa Komenda Uzupełnień (PKU) miała uzupełniać przydzielony jej pułk piechoty, nadwyżki poborowych kierować do innych broni i służb oraz eksterytorialnych pułków piechoty. Z kolei pułk piechoty miał mieć przydzielony batalion zapasowy. Rozpoczęto tworzenie batalionów zapasowych o składzie etatowym: sztab, 3 kompanie zapasowe, zapasowa kompania karabinów maszynowych, kom-

⁴³ Dziennik Rozkazów MSWojsk. nr 1 z 17.01.1920 r., poz. 8.

⁴⁴ M. J. Szczepkowski, *Zarys organizacji...*, s. 18.

⁴⁵ Tamże, s. 21, tabela 2.

pania ozdowieńców, szkoła podoficerska. Założono, że każdy batalion zapasowy ma nie tylko uzupełniać macierzysty pułk, lecz także wystawić rezerwowy pułk piechoty. Miał on nosić numer batalionu zapasowego, który go formował, powiększony o liczbę 100. Realizacja tej koncepcji miała doprowadzić do niemal podwojenia ówczesnego stanu bojowego Wojska Polskiego. Okazało się jednak, że możliwości państwa nie pozwalają na realizację tego zamiaru. Wówczas postanowiono, że batalion zapasowy wystawi batalion rezerwowy. Dawało to możliwość wystawienia przez kadrę dywizji piechoty pułku rezerwowego. Opracowano plan połączenia pułków rezerwowych w dziesięć rezerwowych brygad piechoty o składzie: trzy pułki piechoty, dywizjon artylerii polowej i dywizjon artylerii ciężkiej. Numeracja brygad miała się pokrywać z numerem DOGen., który ją wystawiał. I te plany okazały się zbyt ambitne. Do czerwca 1920 r. zdołano sformować tylko dwie rezerwowe brygady piechoty, z których tylko 7 rezerwowa Brygada Piechoty (155, 159 i 167 bytomski pułk piechoty) uczestniczyła w kontrofensywie Armii Rezerwowej gen. Sosnkowskiego na Białorusi, w odwrocie wojsk polskich znad Auty i Berezyny, a następnie w bitwie na przedpolach Warszawy. Na Ukrainę została skierowana 1. rezerwowa Brygada Piechoty (101, 106 i 116 pułk rezerwowy), przedwcześnie wprowadzona do walki, w wyniku czego została rozbita i bardzo szybko rozformowana.

Wiosną 1920 r. planowano zwiększenie liczby brygad jazdy. Sformowano 6. i 7. Brygadę Jazdy. Wszystkie brygady jazdy otrzymały dywizjony artylerii konnej⁴⁶.

W kwietniu 1920 r. nastąpiła reorganizacja lotnictwa. Na miejsce rozformowanych grup lotniczych utworzono dziewięć dywizjonów (4 wywiadowcze, 2 myśliwskie i 3 zapasowe).

Decyzją Piłsudskiego z 23 marca 1920 r. fronty, jako struktury dowodzenia operacyjnego, uległy likwidacji. Utworzono natomiast armie. Istniały plany utworzenia siedmiu armii. W kwietniu 1920 r. faktycznie istniały cztery armie i grupa operacyjna, przekształcona w maju w 3. Armie (gen. Edwarda Śmigłego-Rydza). 1 Armia (gen. Stefana Majewskiego⁴⁷) i 4 Armia (gen. Szeptyckiego) rozmieszczone były na Białorusi, zaś 2 Armia (gen. Listowskiego) i 6 Armia (gen. Iwaszkiewicza) miały uczestniczyć w operacji ukraińskiej, 7 Armia (gen. Gustawa Zegadłowicza) istniała tylko formalnie i miała zabezpieczać flankę frontu wschodniego od strony Litwy. 5. Armie (gen. Sikorskiego) utworzono 6 sierpnia 1920 r., a więc tuż przed bitwą na przedpolach Warszawy. Rozwiązana została w końcu sierpnia 1920 r., podobny los spotkał 1. Armie, dowodzoną w sierpniu 1920 r. najpierw przez gen. Latinika, a następnie gen. Osińskiego. Przez krótki czas istniała Armia Rezerwowa, dowodzona przez gen. Kazimierza Sosnkowskiego. Powyższa struktura dowodzenia operacyjnego przetrwała jedynie do drugiej dekady maja 1920 r., bowiem wymogi pola walki wymusiły stopniowe przywracanie ogniwa frontowego.

Od kwietnia do października 1920 r. miał miejsce trzeci etap w rozwoju Wojska Polskiego. Był to okres wielkiej dynamiki działań wojennych w zmaganiach mili-

⁴⁶ Szerzej: A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 do 25 IX 1920*, Toruń 2000.

⁴⁷ Został zmieniony przez gen. Zegadłowicza, z powierzeniem funkcji dowódcy 7. Armii.

tarnych z Rosją Radziecką, prowadzonych już nie tylko o kształt granicy wschodniej, ale i o zapewnienie niepodległości i suwerenności Polski.

Na froncie przeciwrosyjskim rozmieszczone zostały wszystkie sformowane armie, z tym, że 1 i 4 Armia obsadzające białoruski sektor frontu początkowo miały skupiać uwagę na działaniach obronnych, podczas gdy pozostałe trzy związki operacyjne skoncentrowane na Ukrainie uczestniczyć miały wiosną 1920 r. w działaniach ofensywnych.

Po rozpoczęciu przez stronę polską 25 kwietnia 1920 r. ofensywy na Ukrainie nastąpił etap intensywnych działań w wojnie polsko-rosyjskiej, trwający do połowy października tego roku. Ze względu na to, iż miały one decydujące znaczenie dla podstaw istnienia niepodległego państwa polskiego, przeprowadzono w ich trakcie pełną mobilizację sił i środków. Dokonano znacznego liczbowego powiększenia Wojska Polskiego. W czerwcu 1920 r. zarządzono nadzwyczajną mobilizację poborowych. Na wniosek MSWojsk. Sejm Ustawodawczy specjalną ustawą z 15 czerwca zarządził pobór roczników 1895-1902 oraz byłych podoficerów armii zaborczych z roczników 1885-1894, służących w kawalerii, artylerii konnej i Straży Granicznej, ale tą drogą zmobilizowano niespełna 95 tys. ludzi. W obliczu zagrożenia suwerenności i niepodległości kraju Rada Obrony Państwa 14 lipca 1920 r. upoważniła rząd do poboru roczników 1890-1894, co zaowocowało wcieleniem 84 990 rekrutów. Prowadzono także pobory cząstkowe w różnych regionach Polski. Nie spowodowało to jednak większego przyrostu związków taktycznych, zwłaszcza piechoty. Jedynym *novum* było utworzenie Armii Ochotniczej oraz formowanie wielu pododdziałów marszowych, uzupełniających duże straty bojowe ponoszone przez oddziały liniowe. Nie powiódł się natomiast plan formowania na obszarze Wielkopolski i Pomorza pułków ochotniczo-rezerwowych, bowiem załóżki tworzonych już takowych pułków na bieżąco zasilaly oddziały liniowe.

Dnia 7 lipca 1920 r. utworzono Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej kierowany przez gen. J. Hallera oraz Okręgowe Inspektoraty Armii Ochotniczej umiejscowione przy DOGen. Odpowiadały one za szeroko zakrojoną akcję tworzenia formacji ochotniczych. Początkowo planowano formowanie ochotniczych oddziałów, a nawet związków taktycznych, o strukturze zbliżonej do armii stałej. Nie przewidywano dla nich jednak kompanii karabinów maszynowych ani służb technicznych. W lipcu i sierpniu 1920 r. sformowano 24 ochotnicze pułki piechoty, w tym 9 pułków o pełnych stanach. Tylko 3 z nich weszły w skład 22. Dywizji Piechoty, pozostałe występowały samodzielnie, najczęściej pojedynczymi batalionami, lub uzupełniały pododdziałami formacje liniowe. W ochotniczych formacjach jazdy walczyło blisko 10 tys. kawalerzystów. Od 10 lipca do 30 września 1920 r. do szeregów Armii Ochotniczej zgłosiło się łącznie 105 714 ochotników, lecz nie wszyscy oni znaleźli się na froncie⁴⁸.

Potrzeby frontu powodowały znaczny wzrost kawalerii. W nowo powstającej 5. Armii znalazła się formowana od 22 lipca 1920 r. 8 Brygada Jazdy gen. Aleksandra Karnickiego. W drugiej połowie sierpnia w składzie tej armii znalazła się 9 Bry-

⁴⁸ M. J. Szczepkowski, *Zarys organizacji...*, s. 19.

gada Jazdy. Przygotowywano się także do koncentracji kawalerii w wyższe związki taktyczne. Już 13 kwietnia 1920 r. wydany został rozkaz o utworzeniu 1. Dywizji Jazdy – występowała w składzie 4. i 5. Brygady Jazdy. Podczas walk na Ukrainie dokonano zmiany w składzie tej dywizji, czasowo rozwiązano dowództwa brygad, tworząc na ich miejsce dwie grupy taktyczne, w połowie czerwca przywrócono strukturę brygadową. Od 2 lipca 1920 r. na Froncie Ukraińskim przejściowo utworzono Kawaleryjską Grupę Operacyjną, skupiającą całość jazdy – 1. i 2. Dywizję Jazdy – znajdującą się na tym obszarze operacyjnym.

W dniu 14 sierpnia 1920 r. ukazał się rozkaz o utworzeniu w składzie 5. Armii Dywizji Jazdy gen. Karnickiego (8 i 9 Brygada Jazdy), dowodzonej następnie przez płk. Gustawa Orlicz-Dreszera. Planowano także utworzenie kolejnej dywizji jazdy. Dwie Dywizje Jazdy znajdowały się na Lubelszczyźnie i były przewidziane do walki z 1. Armią Konną Budionnego. Do walk z nią na początku października 1920 r. przystąpiła Grupa Operacyjna Jazdy gen. Juliusza Rómmła w składzie 1. i 2. Dywizji Jazdy, niekiedy określana mianem korpusu jazdy. Duży rozwój liczebny kawalerii od lata 1920 r. był możliwy dzięki napływowi ochotników.

Wydarzenia na froncie w lecie 1920 r. wykazały błędność decyzji o likwidacji frontów. Jako pierwszy 17 maja 1920 r. reaktywowany został dawny Front Litewsko-Białoruski, występujący jako Front Szeptyckiego (1 i 4 Armia), dowodzony przez gen. Szeptyckiego (dowodził jednocześnie 4. Armia). W dniu 28 maja 1920 r. utworzono Front Ukraiński (3 Armia dowodzona przez gen. Z. Zielińskiego, 6 Armia dowodzona przez gen. Iwaszkiewicza, reaktywowana 2 Armia, dowodzona przez gen. Kazimierza Raszewskiego oraz Armia Ukraińska gen. Michała Omelianowicza-Pawlenki), dowodzony początkowo przez gen. Antoniego Listowskiego, a następnie gen. Rydza-Śmigłego. 10 lipca 1920 r. Front Szeptyckiego przemianowany został na Front Północno-Wschodni, a Front Ukraiński na Front Południowo-Wschodni. 31 lipca 1920 r. Front Północno-Wschodni przemianowano na Front Północny, dowodzenie przejął gen. Jan Romer, następnie gen. J. Haller⁴⁹. 6 sierpnia 1920 r. nastąpiła reorganizacja Wojska Polskiego, które podzielone zostało na Front Północny gen. J. Hallera w składzie: 1 Armia (gen. Franciszek Ksawery Latinik), 2 Armia (gen. Raszewski, następnie gen. Bolesław Roja) i 5 Armia (gen. Sikorski), Front Środkowy gen. Rydza-Śmigłego w składzie: 3 Armia (gen. Z. Zieliński) i 4 Armia (gen. Leonard Skierski) oraz Front Południowy, faktycznie dowodzony przez gen. Iwaszkiewicza⁵⁰, w składzie: 6 Armia (gen. Władysław Jędrzejewski) i Armia Ukraińska (gen. Omelianowicz-Pawlenko)⁵¹. Ponowna likwidacja ogniwa frontowego nastąpiła po zwycięskiej bitwie na przedpolach Warszawy 1 września 1920 r. Od tego czasu występowały cztery armie: 2 Armia (gen. Rydz-Śmigły), 3 Armia (gen. Sikorski), 4 Armia (gen. Skierski) i 6 Armia (gen. Iwaszkiewicz, po nim gen. Robert Salins-Lamezan i gen. Stanisław Haller). Oznaczało to, że nie wycofano wniosków w sprawie potrzeby utrzymania tego szczebla dowodzenia, zwłaszcza w warunkach prowadzenia działań na dwóch odizolowanych kierunkach operacyj-

⁴⁹ OPZH-D, fond 471, opis 1, dzieło 137.

⁵⁰ Proponowany na dowódcę tego frontu gen. Józef Dowbor-Muśnicki odmówił objęcia stanowiska.

⁵¹ L. Wyszczelski, *Bitwa na przedpolach Warszawy*, Warszawa 2000, s. 184.

nych (białoruskim i ukraińskim). Naczelny Wódz ograniczył się do bezpośredniego dowodzenia 2. i 4. Armią, zaś 3. i 6. Armią dowodził szef Sztabu Generalnego gen. Rozwadowski.

Zmiany dokonywane były również na szczeblu armijnym. 6 sierpnia 1920 r. utworzona została 5 Armia gen. Sikorskiego, rozwiązana 29 sierpnia tegoż roku. W marcu 1920 r. przystąpiono do forowania 7. Armii gen. Zygałowicza, przewidzianej do neutralizacji ewentualnych litewskich działań zaczepnych. Zanim ukończono jej formowanie, już w czerwcu nastąpiło jej rozwiązanie. Przejściowo od 25 maja do 15 czerwca 1920 r. istniała, o czym pisaliśmy, Armia Rezerwowa gen. Sosnkowskiego. Na początku października 1920 r. rozformowana została 3 Armia operująca na Wołyniu i Polesiu, a utworzona nowa o tej numeracji i pod tym samym dowództwem – gen. Sikorskiego – na linii styczności z wojskami litewskimi. Widzieć należy także to, że w składzie armii dokonywano częstych zmian organizacyjnych, powodujących przyporządkowywanie im zmiennej liczby związków taktycznych oraz ich częstej rotacji. W toku działań bojowych w ramach armii tworzone grupy operacyjne. Występowały one najczęściej w 3., 5. i 6. Armii. Nie miały stałych dowództw i sztabów, poza Grupą Operacyjną *Polesie* gen. Sikorskiego, Grupą Operacyjną gen. Jędrzejewskiego, Grupą Operacyjną *Południe* gen. Latinika (dwie ostatnie w składzie 6. Armii) oraz krótko istniejącymi: Grupą *Północ* gen. Osińskiego⁵² i Grupą *Bieniakonie* gen. Żeligowskiego.

Największy stan liczebny Wojsko Polskie osiągnęło na przełomie sierpnia i września 1920 r. Według stanu 1 września 1920 r. Wojsko Polskie liczyło 943 978 żołnierzy, bez wojsk sprzymierzonych, w tym 26 478 oficerów oraz 917 498 szeregowych⁵³. Z tej liczby w kraju znajdowało się 595 692 żołnierzy, zaś na froncie tylko 348 284 żołnierzy Wojska Polskiego, a do tego zaledwie 162 830 żołnierzy stanu bojowego. Wojska sprzymierzone przebywające na froncie liczyły w stanie żywniowym 4708 oficerów i 22 488 szeregowych, zaś w stanie bojowym 1365 oficerów i 10 587 szeregowych⁵⁴. Z powyższego wynika, iż w szczycie rozwoju liczebnego Wojsko Polskie wraz z sojusznikami liczyło około miliona żołnierzy, lecz na froncie żołnierzy stanu bojowego było 174 782, w tym 5139 oficerów. We wrześniu 1920 r., w okresie szczytowego wysiłku bojowego i rozwoju Wojska Polskiego, miało ono na froncie 297 batalionów piechoty, 171 szwadronów jazdy i 207 baterii artylerii. Po czym nastąpił proces częściowej demobilizacji, zwłaszcza piechoty i jazdy, co spowodowało, że już w październiku 1920 r. nastąpiło zmniejszenie liczby przebywających na froncie batalionów piechoty do 259, szwadronów jazdy do 152, za to wzrosła liczba baterii artylerii do 258⁵⁵.

⁵² Pod koniec września 1920 r. włączona w skład 2. Armii gen. Rydza-Śmigłego z zadaniem zabezpieczania flanki tej Armii od strony Litwy.

⁵³ Stan liczebny armii w kraju i na froncie w dniu 1 IX 1920 r.: *Bitwa niemieńska 20 VIII-18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. I (29 VIII-19 IX)*, Warszawa 1998, s. 401.

⁵⁴ Stan bojowy w stanach liczebnych na dzień 1 IX 1920 r. MSWojsk. I Oddział; tamże, *cz. II (20 IX-18 X)*, Warszawa 1999, s. 302.

⁵⁵ M. J. Szczepkowski, *Zarys organizacji...*, s. 21, tabela 2.

Cechą charakterystyczną składu osobowego Wojska Polskiego była zdecydowana przewaga formacji tyłowych nad frontowymi. Frontowe stanowiły średnio około 35% ogólnego stanu wojska. Do tego żołnierzy stanu bojowego było nie więcej niż 17%. Powyższe proporcje świadczyły o mało efektywnym wykorzystaniu żołnierzy decydujących o wynikach prowadzonych działań wojennych. Duży procent w poszczególnych formacjach stanowili żołnierze służący w taborach, którzy mieli niewielki wpływ na ich działalność bojową. Do stanu formacji frontowych zaliczały się też wojska etapowe, które nie uczestniczyły w działaniach bojowych, lecz zajmowały się zapewnianiem bezpieczeństwa na zapleczu strefy operacyjnej.

Sztaby tworzone od szczebla związku taktycznego. W dywizjach piechoty były kilkusobowe sztaby kierowane przez szefa sztabu. Etat przewidywał obsadzenie stanowiska szefa sztabu związku taktycznego przez oficerów sztabowych lub starszych oficerów w stopniu majora. W skład sztabu dywizji piechoty wchodził początkowo oficer organizacyjny, operacyjny i wywiadu (tych ostatnich, z reguły w stopniach podporuczników, określano nawet przesadnie jako szefów II oddziałów dywizji), z czasem dołączono szefa: łączności, sanitarnego, intendenty. W pułkach piechoty nie było formalnego sztabu, lecz na etacie znajdowało się czterech funkcyjnych oficerów: adiutant, oficer zwiadowczy, oficer łączności, kapelan, w pułkach jazdy po 3 oficerów (adiutant, oficer zwiadowczy, kapelan). Nie przewidziano jednak na tym szczeblu stanowiska szefów sztabów, nieformalnym zwierzchnikiem wymienionych oficerów był adiutant. Sztabu nie było też na szczeblu brygady piechoty i artylerii, wchodzących w skład dywizji piechoty. W brygadach jazdy kilkusobowy, typowy sztab, kierowany przez szefa sztabu, na ogół nie różnił się od sztabu dywizji piechoty. W armiach i frontach, a także etatowych grupach operacyjnych były sztaby nawet kilkudziesięciosobowe, podzielone na wydziały lub oddziały będące odpowiednikami struktury Sztabu Generalnego Naczelnego Dowództwa WP. Wobec braku pełnej dokumentacji struktur sztabowych szczebla operacyjnego posłużymy się przykładem Frontu Litewsko-Białoruskiego i to w początkowym okresie jego funkcjonowania. Na podstawie etatu z 15 maja 1919 r. sztab ten składał się z szefa sztabu (etat pułkownika), Oddziału I Organizacyjnego (3 etaty oficerskie), Oddziału II Wywiadowczego (4 etaty oficerskie i 1 podoficerski), Oddziału III Operacyjnego (6 etatów oficerskich), Oddziału IVa Kolejnictwa (2 oficerów, 1 podoficer), Oddziału IVb Grupy Materiałowej (3 oficerów) i Oddziału V Personalnego (3 oficerów i 2 podoficerów)⁵⁶. Pod koniec czerwca 1919 r. Oddział IIIa przyjął nazwę Szefostwo Służby Łączności, IIIb – Szefostwo Lotnictwa, zaś Oddział IV Kwatermistrzostwo. Wówczas sztab tego frontu liczył 31 etatów oficerskich⁵⁷. W lipcu 1919 r. sztab tego frontu liczył pięć oddziałów. Nie był to koniec dokonywanych reorganizacji. Do najważniejszych zaliczyć należy utworzenie inspektoratów przy tych sztabach. Sztaby armii nie różniły się organizacją i liczebnością od sztabów wcze-

⁵⁶ Etat dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, [w:] Rozkaz nr 8 z 15.05.1919 r. dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, CAW, Front Litewsko-Białoruski, I. 310. 3. 3.

⁵⁷ Tymczasowa organizacja dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, [w:] Rozkaz nr 26 z 2.07.1919 r. dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, tamże.

śniej istniejących frontów. Sztaby etatowych grup operacyjnych miały podobną organizację, lecz uszczuploną obsadę osobową. Improwizowane grupy operacyjne pozabawione były oddzielnych sztabów, wykorzystując do pełnienia tej roli któryś ze sztabów związku taktycznego, z którego pochodził dowódca grupy operacyjnej. Ograniczona liczebność sztabów miała wpływ na efektywność ich pracy.

Sztab Generalny, wchodzący od marca 1919 r. w skład Naczelnego Dowództwa WP, przechodził liczne reorganizacje oraz odgrywał różną rolę: od instytucji usługowej Naczelnego Wodza, podczas kierowania nim i to na zasadzie pełnienia obowiązków przez płk. (gen.) S. Hallera, do roli samodzielnego kierowania operacjami w okresie sprawowania funkcji szefa przez gen. Rozwadowskiego – bitwa na przedpolach Warszawy, operacje 3. i 6. Armii na Wołyniu i w Galicji Wschodniej.

Ze względu na mocno rozbudowane tyły w formacjach frontowych ważną rolę odgrywały służby kwatermistrzowskie. Na szczeblu Naczelnego Dowództwa WP, konkretnie w Sztapie Generalnym, utworzono stanowisko głównego kwatermistrza, II zastępcy szefa Sztapu Generalnego, z podporządkowanym mu Oddziałem IV Materiałowym, na szczeblu frontu i armii, chociaż w tym drugim wypadku tylko wtedy, gdy występowały samodzielnie, przewidziano stanowisko kwatermistrza z podporządkowanymi mu służbami i Oddziałem IV Materiałowym. Po raz pierwszy stanowisko kwatermistrza frontu pojawiło się na początku listopada 1919 r. w odniesieniu do Frontu Litewsko-Białoruskiego i objął je płk Mieczysław Norwid-Neugebauer. Kwatermistrzostwo frontu podzielone zostało na trzy działy: wojskowy, ogólny i transportu, te zaś dzieliły się na sekcje⁵⁸. W skład *Działu wojskowego* wchodziły sekcje: organizacyjna, łączności, taboru i koni, techniczna, samochodowa, adiutantury. W skład *Działu ogólnego* sekcje: intendenty, artyleryjska, sanitarna, weterynaryjna, kwaterunkowo-budowlana, administracyjno-gospodarcza, personalna, sądowiczno-prawna i duszpasterska. *Działem transportu* kierował oficer rozdzielczy. Kwatermistrzowi frontu podlegały ponadto: Inspektorat Wojsk Etapowych oraz Inspektorat Punktów Zbornych i Obozów Jenieckich, wraz z kompaniami roboczymi jeńców. Stanowiska kwatermistrza nie było na szczeblu związku taktycznego i oddziału. Ważną rolę odgrywali też szefowie służb, chociaż nie dotyczyło to wszystkich służb, od szczebla dywizji piechoty i brygady jazdy.

Proces demobilizacji Wojska Polskiego, rozpoczęty jesienią 1920 r., a faktycznie trwający do lata 1921 r., doprowadził do dużych zmian w jego strukturach operacyjnych. Z czterech istniejących jesienią 1920 r. armii (2, 3, 4 i 6) w dniu 8 stycznia 1921 r. 3 Armia gen. Sikorskiego została wycofana z frontu i przeniesiona do rezerwy Naczelnego Wodza, po czym następował proces jej demobilizacji. 4 Armia gen. Skierskiego została rozwiązana 23 kwietnia 1921 r., 6 Armia gen. S. Hallera – 1 czerwca 1921 r., zaś 2 Armia gen. Rydza-Śmigłego dopiero 15 września 1922 r. Stopniowo rozwiązano też Grupy Operacyjne, pierwsze w połowie października 1920 r., Grupę gen. Osińskiego po zakończeniu operacji niemeńskiej i Grupę *Bieniakonie* po tzw. puczu gen. Żeligowskiego. Z dniem 1 stycznia zlikwidowano Grupę Operacyjną *Południe* gen. Latinika, zaś Grupa Operacyjna gen. Jędrzejewskiego

⁵⁸ Rozkaz nr 52 z 12.11.1919 r. dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, tamże, I. 310. 3. 4.

ostatecznie przestała istnieć w czerwcu 1921 r. Oznaczało to likwidację dowództw operacyjnych Wojska Polskiego. Ich miejsce zająć miało 5 Inspektoratów Armii pełniących funkcje dowództw operacyjnych na wypadek wojny⁵⁹.

Proces formowania Wojska Polskiego i tworzenia jego struktur organizacyjnych, formalnie rozpoczęty 11 listopada 1918 r., z wykorzystaniem dorobku Polskiej Siły Zbrojnej, trwał nieprzerwanie do jesieni 1920 r., kiedy przystąpiono do jego demobilizacji. Uznać można, iż zakończył się latem 1921 r., gdy wojsko zaczęło przechodzić na strukturę pokojową. W analizowanym okresie Wojsko Polskie rozrosło się z kilkunastotysięcznej siły zbrojnej, tworzonej przez zaciąg ochotniczy, bez jednolitej organizacji i struktur, do milionowej armii wojska regularnego, z ukształtowanymi w pełni strukturami organizacyjnymi. Armia ta zakończyła zwycięską batalię z Armią Czerwoną, znacznie przewyższającą ją pod względem liczebności.

---

⁵⁹ E. Krawczyk, *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920-1921*, Warszawa 1971, s. 181-183.